

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.1.51>

ШЕВЧЕНКО С.І.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО: ДОСВІД АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті досліджується досвід Азербайджанської Республіки в частині закріплення юридичної відповідальності за домашнє насильство.

На підставі аналізу КК Азербайджанської Республіки зроблено висновок про те, що законодавець цієї держави не виокремлює домашнє насильство в якості самостійного складу кримінального правопорушення. Відповідні акти протиправної поведінки можуть бути кваліфіковані, залежно від наявності або відсутності додаткових ознак, як умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю (ст. 128 КК Азербайджанської Республіки), катування (ст. 130 КК Азербайджанської Республіки) тощо.

Зазначається, що в Азербайджанській Республіці домашнє насильство розглядається в якості окремого складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 158 Кодексу Азербайджанської Республіки про адміністративні проступки. При цьому, особливістю регулювання адміністративної відповідальності за домашнє насильство є те, що законодавець цієї держави диференціює форми домашнього насильства (економічне, психологічне) на більш суспільно шкідливі та менш суспільно шкідливі, що відображається на суворості закріплених у санкції відповідних норм адміністративних стягнень (за економічне домашнє насильство передбачене менш суворе стягнення).

Наголошується на тому, що законодавець Азербайджанської Республіки не виокремлює фізичну та сексуальну форму домашнього насильства в якості самостійного складу адміністративного правопорушення. Як правило, подібні діяння розглядаються в якості ознак інших адміністративних або кримінальних правопорушень.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, Азербайджанська Республіка, домашнє насильство, запобігання злочинності, кримінальне правопорушення, протидія деліктам.

LEGAL LIABILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE: THE EXPERIENCE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

This article examines the experience of the Republic of Azerbaijan in establishing legal liability for domestic violence.

Based on an analysis of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, it has been concluded that the legislature of that state does not recognise domestic violence as a separate criminal offence. Such acts of unlawful conduct may be classified, depending on the presence or absence of additional elements, as the intentional infliction of minor bodily harm (Article 128 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan), torture (Article 130 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan), and so on.

It is noted that in the Republic of Azerbaijan, domestic violence is treated as a separate category of administrative offence under Article 158 of the Code of the Republic of Azerbaijan on Administrative Offences. At the same time, a distinctive feature of the regulation of administrative liability for domestic violence is that the legislature of that state differentiates between forms of domestic violence (economic, psychological) into those that are more harmful to society and those that are less harmful to society, which is reflected in the severity of the administrative penalties set out in the relevant provisions (less severe penalties are provided for economic domestic violence).

It is emphasised that the legislation of the Republic of Azerbaijan does not identify physical and sexual forms of domestic violence as separate administrative offences. As a rule, such acts are treated as elements of other administrative or criminal offences.

Key words: *administrative offence, Republic of Azerbaijan, domestic violence, crime prevention, criminal offence, combating torts*

Як відомо, досвід – одна з найважливіших складових у будь-якій справі, проте у більшості випадків його набуття – наслідок складного процесу, що включає у себе серію помилок, невдач та нових спроб. Дане правило охоплює всі сфери суспільного життя, у тому числі і його юридичну площину.

Домашнє насильство – одне з найбільш поширених кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я людини. Так, лише у 2022 р. на території України було зареєстровано 1498 випадків вчинення злочину у вигляді домашнього насильства. При цьому у 1341 з них особам вручено повідомлення про підозру. Крім того, у цьому ж році було зареєстровано 140 випадків вчинення кримінального проступку у виді невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників (у 120 з них особам вручено повідомлення про підозру) [1].

При цьому слід наголосити, що офіційні статистичні дані не відображають повної картини поширення даних актів деліктної поведінки з ряду причин (високий рівень латентності через «небажання громадян виносити сміття з будинку» (цей стереотип формувався у суспільстві протягом тривалого періоду часу), тимчасова окупація окремих територій України державою-терористом тощо).

Викладене свідчить про нагальну потребу у модернізації вітчизняної системи протидії та запобігання правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством. У даному питанні важливо врахувати не тільки власний досвід, але і зарубіжний. Робота в останньому напрямі дозволить, по-перше, уникнути ряду помилок, що були допущені іншими державами в частині протидії та запобігання названому суспільно небезпечному діянню та, по-друге, оперативно віднайти «готові успішні моделі» боротьби із даним явищем, елементи яких можна впровадити на вітчизняному рівні.

Питання правового забезпечення запобігання та протидії домашньому насильству приділяли свою увагу такі вчені, як В. С. Березняк, С. Г. Братель, І. М. Білоус, Р. В. Вереша, Б. М. Головкін, В. К. Гришук, Г. В. Дідківська, Ю. А. Дорохіна, О. В. Ковальова, І. В. Козич, О. Г. Колб, М. Г. Кузнєцов, О. Г. Кулик, О. К. Марін, О. О. Панова, В. М. Перевізник, Т. І. Пономарьова, Є. Л. Стрельцов, Д. М. Тичина, В. В. Шаблистий, А. Я. Шугало, О. С. Юнін та ін.

Не дивлячись на це, на науковому рівні бракує комплексних компаративістських досліджень, присвячених аналізу зарубіжного досвіду регулювання зазначеного вище питання, що лише підкреслює актуальність обраної теми. Через це вбачається доречним продовжити цикл наукових публікацій, спрямованих на вивчення особливостей зарубіжної практики правового забезпечення запобігання та протидії правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством. У цій науковій статті проаналізуємо досвід Азербайджанської Республіки.

Метою цієї статті є дослідження досвіду Азербайджанської Республіки в частині регулювання юридичної відповідальності за домашнє насильство.

Розпад СРСР став відправною точкою для самостійного розвитку законодавства (в тому числі й кримінального) країн, що входили до його складу. Понад 30 років пройшло з того моменту, тому, звісно, законодавство кожної з них зазнало суттєвих змін. Деякі з таких держав навіть мають схожі проблеми, що й Україна (окупація частини територій, іноземна й терористична агресія, поширення сепаратистських настроїв тощо) [2, с. 104]. З урахуванням цього аналіз законодавства окремих держав, що раніше входили до складу СРСР, є актуальним та дозволяє порівняти правові здобутки цих країн з вітчизняними у тій чи іншій сфері суспільних відносин. Отже, проаналізуємо досвід Азербайджанської Республіки в частині регулювання юридичної відповідальності за домашнє насильство.

Законодавець Азербайджанської Республіки приділяє значну увагу питанню запобігання та протидії домашньому насильству, що вилилось у прийнятті спеціального нормативно-правового акта – Закону «Про запобігання домашньому насильству», зміст якого нами було частково проаналізовано у попередніх публікаціях. Зрозуміло, що для ефективної реалізації вказаних напрямів роботи важливо передбачити заходи державного примусу, що будуть застосовуватись до осіб, які порушують відповідні норми та вдаються до вчинення відповідних актів деліктної поведінки [7, с. 16]. Проаналізуємо детальніше кримінальне та адміністративне законодавство Азербайджанської Республіки у сфері запобігання та протидії домашньому насильству.

КК Азербайджанської Республіки прийнято 30 грудня 1999 р. (набрав чинності з 01 вересня 2000 р.). Ст. 42 згаданого законодавчого акта передбачає дванадцять видів покарань: штраф; позбавлення права керувати транспортним засобом; позбавлення права займати певні посади або займатись певною діяльністю; громадські роботи; позбавлення спеціального, військового або почесного звання та державних нагород; виправні роботи; обмеження по військовій службі; примусове видворення за межі Азербайджанської Республіки; обмеження волі; тримання у дисциплінарній військовій частині; позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі [9].

Таким чином, КК Азербайджанської Республіки має ряд спільних рис із КК України в частині закріплення видів покарань. Основна відмінність полягає у наявності (відсутності) таких видів покарань, як видворення за межі держави (ст. 52 КК Азербайджанської Республіки) та арешт (ст. 60 КК України) [4, с. 123]. Крім того, в законі про кримінальну відповідальність Азербайджанської Республіки позбавлення права керувати транспортним засобом виокремлено в окремий вид покарання, тоді як у вітчизняному документі воно включено у таку широку категорію покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Проаналізувавши статті Особливої частини КК Азербайджанської Республіки нами встановлено, що законодавець цієї держави не виокремлює домашнє насильство в якості окремого складу злочину. Дії винного у вчиненні домашнього насильства залежно від обставин справи можуть бути кваліфіковані за ст.ст. 128 «Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю», 130 «Катування» [9] тощо.

Думається, відповідний підхід є дещо дискусійним, адже, по-перше, діяння у вигляді вчинення домашнього насильства є одним з найбільш поширених злочинів у світі. Крім того, даний акт поведінки несе високий ступінь суспільної небезпеки [8, с. 402]. Перелічені факти (спільно з іншими факторами криміналізації – прим.) свідчать про необхідність боротьби із цим явищем за допомогою комплексу заходів, у тому числі кримінально-правових. Наявність же ряду характерних ознак, у свою чергу, демонструє доцільність виокремлення домашнього насильства в якості самостійного складу кримінального правопорушення [11, с. 29].

У випадку відсутності ознак перелічених злочинів діяння у виді домашнього насильства може бути кваліфіковано в якості адміністративного правопорушення [5, с. 111]. Так, ст. 158 «Порушення законодавства про запобігання домашньому насильству» глави 20 «Адміністративні проступки проти здоров'я» розділу VI «Адміністративні проступки» Особливої частини Кодексу Азербайджанської Республіки про адміністративні проступки передбачає відповідальність за вчинення відповідного акту деліктної поведінки. Вказана норма складається з трьох частин та примітки. У ч. 1 зазначається наступне:

«158.1. Застосування незаконних обмежень економічного характеру з побутових мотивів, тобто діяння, спрямовані на позбавлення особою іншої особи майна, доходів, що перебувають у її власності, володінні або користуванні, створення економічної залежності, зберігання подібної залежності або зловживання нею – тягне накладення штрафу у розмірі від 100 до 300 манатів» [10].

З викладеного слідує, що законодавець Азербайджанської Республіки розглядає економічне насильство в якості найменш суспільно шкідливої форми домашнього насильства, що, на нашу думку, є доволі дискусійним рішенням. Вважаємо, що кожна форма домашнього насильства, залежно від обставин справи, може нести високий ступінь суспільної небезпеки, тому визначення «більш небезпечних (шкідливих)» та «менш небезпечних (шкідливих)» актів домашнього насильства залежно від його форми вважаємо недоречним [6, с. 163].

Окремо додамо, що на відміну від ст. 173-2 КУпАП, ч. 1 ст. 158 КАРпАП передбачає лише такий безальтернативний вид адміністративного стягнення, як штраф. На нашу думку, відповідне рішення є не зовсім вдалим, адже в окремих випадках кривдник у такий спосіб може банально «відкупитися» від Феміди.

У ч. 2 ст. 158 КАРпАП задекларовано:

«158.2. Психологічне насильство з побутових мотивів, тобто діяння, спрямовані на умисне заподіяння особою іншій особі психічного тиску або створення нетерпимих психічних умов – тягне накладення штрафу у розмірі від 300 до 500 манатів» [10].

Отже, за психологічне насильство передбачена більш висока верхня межа штрафу. Водночас варто зауважити, що, по-перше, ст. 158 КАРпАП не передбачає відповідальність за фізичну форму домашнього насильства (звісно, можна припустити, що такі випадки кваліфікуються за іншими загальними нормами КАРпАП або КК Азербайджанської Республіки, проте, нагадаємо, що Закон Азербайджанської Республіки «Про запобігання побутовому насильству» передбачає таку форму домашнього насильства, як фізичне, а отже, рішення законодавця цієї держави виокремити в окремий склад адміністративного правопорушення виключно перелічені форми виглядає непослідовним).

У ч. 2-1 ст. 158 КАРпАП задекларовано:

«Повторне вчинення проступків, передбачених ст.ст. 158.1 та 158. 2 цього Кодексу, особою, до якої було застосовано адміністративне стягнення, протягом одного року з дня набрання чинності рішення про накладення адміністративного стягнення – підлягає накладенню штрафу у розмірі від 500 до 700 манатів або, залежно від обставин справи, з урахуванням особи винного, застосування громадських робіт на строк від 60 до 100 годин або адміністративного арешту на строк до 15 днів» [10].

Диспозиція ч. 2-1 ст. 158 згаданого вище нормативно-правового акта є майже ідентичною з ч. 3 ст. 173-2 КУпАП. Без сумніву, повторність вчинення актів домашнього насильства свідчить про стійку асоціальну установку суб'єкта адміністративного правопорушення, тому віднесення цієї ознаки до числа кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) виглядає цілком доречним рішенням.

Не дивлячись на вказане вище вважаємо підхід українського законодавця в частині регулювання юридичної відповідальності за домашнє насильство більш вдалим, адже, нагадаємо, вчинення випадків домашнього насильства втретє може визнаватися системним та розглядатися (за наявності відповідних ознак) в якості кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Підтвердженням даної тези слугують висновки Верховного Суду, який у Постанові від 25.02.2021 по справі № 583/3295/19 зазначає, що словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази [3].

Таким чином, системність за національним законодавством визнається фактором, що створює високий рівень суспільної небезпеки домашнього насильства, властивий кримінальним правопорушенням (звісно, за наявності передбачених у ст. 126-1 КК України ознак – прим.). При цьому, нагадаємо, законодавець Азербайджанської Республіки обрав інший підхід регулювання юридичної відповідальності за названі акти делінквентної поведінки, передбачивши за них тільки адміністративну відповідальність.

Думається, закріплення кримінальної відповідальності за згадані вище випадки домашнього насильства дозволяє більш ефективно протидіяти злочинності, через що вітчизняна практика у цьому питанні виглядає більш обґрунтованою.

У ч. 3 ст. 158 КАРпАП зазначається:

«158.3. Діяльність неурядових центрів допомоги особам, постраждалим від побутового насильства, без проходження акредитації – тягне накладення штрафу у розмірі від 35 до 50 манатів» [10].

У даному випадку припускаємо, що діяльність таких центрів несе небезпеку з наступних причин:

1) діяльність згаданих центрів без акредитації може призвести до того, що їх представники надаватимуть некваліфіковану допомогу особам, постраждалим від домашнього насильства, що, у свою чергу, може нашкодити останнім;

2) діяльність таких центрів без акредитації створюють умови для вчинення ними шахрайських дій та несе корупційні ризики.

Таким чином, ст. 158 КАРпАП має цілий ряд відмінностей від ст. 173-2 КУпАП, зокрема:

1) законодавець Азербайджанської Республіки диференціює форми домашнього насильства на менш та більш суспільно шкідливі (економічне насильство розглядається в якості найменш суспільно шкідливого), тоді як вітчизняний відносить до числа обтяжуючих ознак вік потерпілого (малолітня чи неповнолітня). При цьому, з огляду на той факт, що поняття «неповнолітній» є більш широким за своїм значенням та включає у себе поняття «малолітній» вважаємо, що використання словосполучення у ч. 2 ст. 173-2 КУпАП словосполучення «... стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи ...» є недоречним. Натомість, доцільним було б:

а) або закріпити у диспозиції ч. 2 ст. 173-2 КУпАП словосполучення «... стосовно неповнолітньої особи ...»;

б) або віднести малолітній вік потерпілого від адміністративного правопорушення до числа особливо обтяжуючих ознак;

2) законодавець Азербайджанської Республіки не відносить фізичне насильство до адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 158 КАРпАП.

Окремо додамо, що примітка до ст. 158 КАРпАП передбачає наступне:

«Примітка:

1. Під словом «особою» у статтях 158.1 та 158.2 даного Кодексу маються на увазі особи, передбачені у статті 4 Закону Азербайджанської Республіки «Про запобігання побутовому насильству».

2. Статті 158.1 та 158. 2 даного Кодексу застосовуються у випадку, коли діяння, передбачені у цих статтях, не є причиною кримінальної відповідальності відповідно до чинних норм Кримінального кодексу Азербайджанської Республіки» [10].

Положення примітки до ст. 158 КАРпАП вкотре доводять тезу про те, що за законодавством Азербайджанської Республіки домашнє насильство хоча і не виокремлюється в якості окремого складу кримінального правопорушення, проте відповідні діяння, за наявності окремих ознак, можуть розглядатися в якості частини інших деліктів.

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що підхід Азербайджанської Республіки в частині регулювання адміністративної відповідальності за домашнє насильство суттєво відрізняється від вітчизняного. Зокрема, лише вчинення окремих форм домашнього насильства виокремлюється в якості самостійного складу адміністративного правопорушення (економічне та психологічне). При цьому, законодавець цієї держави не розглядає найбільш небезпечні випадки домашнього насильства в якості самостійного складу злочину – відповідні діяння кваліфікуються в якості ознак інших кримінальних правопорушень (наприклад, в якості умисного заподіяння легкої шкоди здоров'ю (ст. 128 КК Азербайджанської Республіки), катування (ст. 130 КК Азербайджанської Республіки) тощо.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є аналіз досвіду регулювання юридичної відповідальності за акти деліквентної поведінки, пов'язані з вчиненням домашнього насильства, інших держав, що раніше входили до складу СРСР (держави Балтії, Республіка Вірменія, Республіка Молдова тощо).

Список використаної літератури:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року // Офіс Генерального прокурора: офіційний веб-сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=277591 (дата звернення: 05.02.2023).

2. Каторкін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: науковопрактичний журнал Республіки Молдова*. 2017. № 6 (28). С. 104–107.

3. Постанова Верховного Суду від 25.02.2021 по справі № 583/3295/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443> (дата звернення: 05.02.2023).

4. Шаблістий В. В. Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2010. Випуск 8. С. 122–126.

5. Шевченко С. І. Адміністративно-правове регулювання поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку : дис...канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. 211 с.

6. Шевченко С. І. Особливості взаємодії Національної поліції з громадськістю в процесі забезпечення публічного порядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6, т. 2. С. 162–166.

7. Юнін О. С. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 15–21.

8. Юнін О.С. Пріоритетність захисту прав та законних інтересів людини в діяльності поліції. *Митна справа*. 2013. № 1 (85). Ч. 2. Кн. 1. С. 401-405.

9. Azərbaycan Respublikasının Cinayət məəcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46947> (дата звернення: 05.02.2023).

10. Azərbaycan Respublikasının İnşibati Xətalar Məcəlləsi. URL: <https://e-qanun.az/framework/46960> (дата звернення: 05.02.2023).

11. Sydorova, E., Yunin, O., Zhuravlov, D., Fomenko, A., & Shevchenko, S. (2022). Historical prerequisites for the formation of the foundations of the modern humanitarian policy of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 11(58), P. 28-38. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.3>.